

KULT VUKA I KULT HEROJA

PRILOG TUMAČENJU MADARSKOG KONJANIKA

U savremenoj nauci (kulturologiji i sociologiji kulture) ne postoje pouzdani tragovi o mogućim izvorima i karakteru prvobitne kulture slovenskih i južnoslovenskih naroda. Na osnovu rodovsko-epskih obeležja u odrednicama južnoslovenske feudalne kulture moguće je pretpostaviti da su to dva dominantna izvora: (1) *slovenska mitologija* i (2) *arhaička ratnička kultura, koja se uporedo razvija s kulturom obrade zemlje*. Već ovakvo određivanje mogućih socioistorijskih korena prvobitne slovenske kulture u dovoljnoj meri ukazuje na mogućnost da je njeno poreklo i proizvodno (rad) i kultno (magija), uprkos i nekolikim novijim teorijskim koncepcijama prema kojima stari Sloveni nisu imali razvijenu mitologiju i teogoniju kakvih je bilo kod drugih naroda.¹⁾

Staroslovenska mitologija nije u celosti sačuvana, ali je izvesno postojala, jednako bogata i zanimljiva kao i poznate sačuvane mitologije drugih naroda. Ne slučajno u crkvenim (hrišćanskim) učenjima u Rusiji navode se „u više mahova neka bogohuljenja (kochchuny)”. To je bio prevod grčke reči „mit”.²⁾ Otuda se i može prihvatiti ocena S. A. Tokareva (S. A. Tokarev), koja se suprotstavlja neistorijskim i nedijalektičkim koncepcijama o nerazvijenosti slovenske mitologije. Kritičko ograđivanje od ovih shvatanja, neophodno je u najvećoj meri i stoga što je drevnoslovenska mitologija kao i mitologija Srba bila tlo srpske kulture u meri u kojoj je i grčka mitologija bila tlo helenske kulture (umetnosti).³⁾

¹⁾ Vidi: dr L. Milin, *Naučno opravdanje religije, Pravoslavlje*, Beograd, 1977, str. 291—292. Isto stanovište zastupa i ruski naučnik S. M. Aničkov početkom ovoga veka. Uporedi: Sm. E. B. Aničkov, *Jazyčestvo u Drevnjaja Rusy*, Spb., 1914, str. XXXVI.

²⁾ S. A. Tokarev, *Religia v istorii narodov mira*, IPL, Moskva, 1965, str. 237.

³⁾ Vidi: K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije*, Kultura, Beograd, 1951, str. 201.

Nemogućnost potpune rekonstrukcije predhrišćanske religije i mitologije slovenskih naroda, prema izvesnim saznanjima, savremene nauke (sociologije religije i kulturologije), proishodi iz: (1) okolnosti što je veoma kasno, tek krajem XVII veka, započelo istraživanje mitologije i drevnih verovanja slovenskih naroda, a oni su već tada bili supstituisani narodnim običajima i obredima, (2) okolnosti što postoje retki tragovi i malobrojni arheološki spomenici iz perioda od VI do XII stoleća, i (3) zakasnelog analizovanja kulturnih značenja sačuvanih u etnosu — verovanjima i obredima slovenskih naroda. Dosada poznati zapisi i arheološki spomenici pružaju male mogućnosti za rekonstrukciju staroslovenske mitologije i predhrišćanske religije. Ali u jednom od retkih slovenskih spomenika na balkanskom tlu — *Mađarskom konjaniku*, sačuvano je nekoliko vrlo jasnih kulturnih (religijskih) mitoloških i simboličkih značenja na osnovu kojih je moguće tražiti i utvrditi tragove i o kulturnom poreklu južnoslovenskih kultura. Ovde je neophodno naglasiti da se ova interpretacija magijsko kultne sintagmatike Mađarskog konjanika metodološki temelji na poznatim sociološkim i etnološkim saznanjima o *funkciji kulta i obreda*¹⁾ koja (funkcija) održava i ponovno uspostavlja društvenu svest, kolektivne predstave, kao i duhovne i transcendentne osobine društva.

Mađarski spomenici nalaze se u blizini (17 km.) Sumena, grada u istočnoj Bugarskoj, a njihov naziv je grčkog porekla: *madara* na grčkom znači *gola stena*. Spomenici obuhvataju kulturne objekte iz najjarhaičnijih epoha, ostatke (temelje) vizantijske bazilike, kao i druge objekte iz rimskog perioda. Mađarski konjanik je isklesani reljef jahača ratnika ispred čije figure su u kamenu urezani zapisi na grčkom jeziku. Figura konjanika se nalazi na oko 23 metra od podnožja stene i predstavlja konjanika u pokretu u smeru *sever* — *jug*. Konjanik kopljem probada lava, koji je pod nogama konja, a iza konjanika je figura psa u trku. Reljef je visok 2,60 a dug 3,10 m.

Mađarski putopisac F. Kanic je ostavio (1882) zapis o Mađarskom konjaniku. On je smatrao da je spomenik proizvod rimske kulture. Češki istoričar K. Jiriček je utvrdio (1884) da su zapisi na grčkom i da potiču iz bugarskog mnogoborbačkog perioda, a da je spomenik rimskog porekla. Braća Herman i Karel Škorpil, takođe Česi, proučavali su Mađarske spomenike (1885) u okviru programa Bečke akademije nauka. Početkom veka (1905) sačinjen je gipsani odlivak spomenika. Tada je u nauci vladalo mišljenje, među bugarskim istraživačima, da je na reljefu predstavljen kan Krum, a da se zapisi odnose na kana Kruma i Omurtaga. Posle proučavanja mađar-

¹⁾ Vidi o tome: E. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totemique en Australie*, Paris, 1949, (drugo izdanje, Gallimard, 1969).

skog arheologa G. Fehera i bugarskog historičara G. Kacarova (1924) tvrdilo se da Madarski spomenik predstavlja nadgrobni spomenik kana Kruma, a da je reljef isklesan po zapovesti kana Omurtaga. Ova hipoteza bila je veoma raširena u bugarskoj nauci. U istraživanjima V. Beševlijeva, koja počinju 1931. a nastavljaju se pod pokroviteljstvom Bugarske akademije nauka (1954. i 1956) preispitane su dotadašnje interpretacije i izvršeno tumačenje napisa. Prema stanovištu ovoga filologa Madarski konjanik je starobugarski spomenik. Reljef predstavlja kana Tervalu. U zapisima se govori o sporazumu Justinijana II sa Tervalom i njegovoj pomoći da se Justinijan II vrati na presto. Prema Beševlijevoj tvrdnji u zapisima, koji potiču iz tri perioda, prvi put se pominje ime Bugarin. Prvi zapis je nastao oko 705 do 707 godine.⁵⁾ Beševlijev u svojoj najnovijoj studiji oslanjajući se na istraživanja Kurta Erdmana (Kurt Erdmann) utvrđuje da „reljef pokazuje jednog bugarskog vladara, verovatno Tervalu, kao pobednika, i može se najpre uporediti sa sasniškim kamenim reljefima, a osobito sa takozvanim srebrnim posudom — sa slikama prizora iz lova.”⁶⁾

U mitološkom, simboličkom i kulturnom govoru Madarskog konjanika, smatramo, sadržan je dovoljan broj poruka, koje ne ukazuju samo na moguće tragove etnogeneza slovenskih naroda na tlu Balkana, među inima i Bugara i Srba, već izvesno u sebi sadrže sublimirane i ne lako čitljive kultne tajne, simbole i znakove, čiji se smisao ima tražiti u preseku njihovih sinhronijskih i dijahronijskih kulturnih i kulturnih značenja.

Sve poznate, i ovde samo naznačene, interpretacije porekla i mogućih značenja istorijskog i kulturnog značenja ovoga jedinstvenog spomenika nisu se u dovoljnoj meri bavile njegovom kulturnom utemeljenošću iako ona logično proishodi iz socio-magijske određenosti svesti starih Slovena, koji su naseljavali balkanske prostore između Jadranskog, Egejskog i Crnoga mora. Ostavljajući po strani problem porekla i sadržaja zapisa, koji potiču iz različitih vremenskih epoha, odmah se može uočiti da reljef Madarskog konjanika nikako ne predstavlja: (1) spomenik rimskog porekla, (2) ne može takođe biti prihvatljiva pretpostavka da je nadgrobni spomenik bilo kog bugarskog kana ili kralja (u zapisima se ne pominje ime ni jednog kana), (3) ne može se stoga zasnovano u njemu tražiti ni beleg nastajanja bugarske države, a (4) još manje je prihvatljiva pretpostavka da se sadržaj Madarskog spomenika može upoređivati sa prizorima iz lova. Ovakvo

⁵⁾ Feher Geza, *Razkopki v mesnistta Kritika do s. Kallugercia*, Sofija, 1936. knj. II, str. 107 do 157. i Veselin Beševlijev, *Kym Vyprosa za tylkuvaneto na nadpisze na okolo Madarskia konik*, Sofija, 1934. Otpoč. na Sof. univezitet. Ist. filol. Kn. XXX, 10.

⁶⁾ Veselin Beševlijev, *Pyrvo-Bylgarite*, Bit i kultura, Nauka i izkustvo, Sofija, 1981, str. 148.

odbijanje dosadašnjih pretpostavki i hipoteza proishodi iz same okolnosti da je u svim dosadašnjim interpretacijama izostavljen socio-kulturni (kulturni) kontekst u kojem je mogao nastati Mađarski konjanik.

Da je kultno-simbolička sintagmatika Mađarskog konjanika u dosadašnjim interpretacijama bila dovedena u neposrednu vezu s kulturnim i magijskim osnovama društvene svesti naroda čiju pobjedu slavi ovaj monumentalni spomenik, najverovatnije da bi se lakše mogli pronaći ključevi za odgonetanje njegovog simboličko-mitološkog govora. Da se metodološki pošlo od socio-kulturnog (magijskog) konteksta zajednice (roda) onih koji su ga podigli, najverovatnije da bi se lako mogla naslutiti i prava značenja simbola i poruka koje nosi Mađarski konjanik.

Ovo promišljanje značenja simbola, znakova i mogućih mitova koji su usmerili poruke Mađarskog konjanika na osnovu socioloških, antropoloških i etnoloških saznanja o integrativnoj društvenoj funkciji kulta i obreda, dovodi nas do onog neophodnog ključa koji bi imao da nam omogući razumevanje i jasnu interpretaciju njegovog (spomenika) simboličko-mitološkog govora. Mađarski konjanik kao kulturni spomenik nikako ne može biti određen kao nadgrobni spomenik, a još manje može biti prihvaćen kao prikaz običnog prizora iz lova. Na brojnim trakijskim kamenim reljefima pojavljuje se figura konjanika sa psom. Ali na svim tim poznatim reljefima pas je ispod konjanika, najčešće između nogu konja. Otuda se čini zasnovanom hipoteza: *Mađarskog konjanika ne prati pas već vuk*. To je ključna tačka ove interpretacije. Vuk zoomorfni totemski bog Slovena prati Mađarskog konjanika. S tom pretpostavkom *otvara* se i čini prepoznatljivom arhetipska sintagmatika Mađarskog konjanika. Ona postaje sasvim čitljiva kada se u jasno uklesanoj liniji velikog reljefa, koji dosada ni jedan istraživač nije uzimao u obzir, prepozna kartografski uklesana linija Burgaskog zaliva, a u gabaritima manjeg reljefa ispod konjanika prepoznaju osnove kulturnog hrama iznad kojeg je na steni urezana figura anonimnog gorostasnog i kosmatog heroja konjanika. Kada se ova dva reljefa, koja su izdubljena na isti način kako je isklesana i figura konjanika, dovedu u neposrednu vezu sa snažnom figurom boga Vuka i ne-srazmernom, malom, čak ništavnim **figurom** pobedenog lava, onda proishodi da najsazetija poruka Mađarskog konjanika može da glasi: *Nepoznati div junak (heroj, kulturni heroj) uz pomoć totemskog boga Vuka* (u mitologijama naroda Evrope, Azije i Severne Amerike bog Vuk je prvenstveno bio povezan s kultom predvodnika ratne družine — rata i s kultom rodonačelnika plemena)⁷⁾ *stigao je sa severa, i sa onima koji su ga izabrali za vođu, na obale Crnoga mora. Na tom prostoru*

⁷⁾ *Mify narodov mira*, Sovetskaja enciklopedija, Moskva, 1980, T. I, str. 242.

porazio je nadmoćnu civilizaciju (trakijsko-vizantijsku) oličenu u zgaženom lavu. U slavu toga podviga i pobeđe isklesano je znamenje Madarskog konjanika nad kulturnim hramom, u slavu boga Vuka i anonimnog div junaka (heroja).

Vreme nastanka Madarskog konjanika, otuda ne može biti i vreme nastanka bilo koje nacionalne slovenske države na tlu Balkana. Madarski konjanik nije, niti može biti, spomenik kraljevima, kanovima i carevima. On je spomen na anonimnog heroja i demokratski izabranog vođu rodovske zajednice ili skupa rodovskih zajednica koji ih vodi u pohodima i ratovima. To je ona etapa u razvoju rodovske slovenske zajednice, koja utemeljuje uslove za nastanak države, ali istinski razvijene i učvršćene državne organizacije u njoj još nema.

Vuk-totemski bog pripada opštoj mitološkoj tradiciji naroda Evrope, Azije i Severne Amerike, pa se može pomisliti da Madarski konjanik ne može biti i beleg o počecima slovenskog naseljavanja Balkana. Ali vuk koji u trku prati Madarskog konjanika je hromi vuk.⁸⁾ To božanstvo prema V. Čajkanoviću, kod slovenskih naroda svedoči o procesu prelaženja teriomorfno božanstva u antropomorfno. „O tom sasvim primitivnom božanstvu može se reći još jedan detalj, koji će za naša istraživanja biti od izvanredne vrednosti. Taj bog, naime, bio je u jednu nogu hrom. Vuk kome se o Martincima, prinose žrtve, i za čiji se račun praznuje čitava nedelja dana, takođe je hrom; on se po toj svojoj osobini i naziva *kriveljan*, ili, kod Bugara, kuculan. Ta hromost njegova redovno se naglašava ne samo u srpskoj, nego i u bugarskoj i ruskoj tradiciji.”⁹⁾ Poznati demon u srpskoj mitologiji je, htonijsko božanstvo *hromi daba*. Čajkanović smatra da je u tome izrazu „lepo sačuvano i ime i glavna telesna osobina nekadašnjeg našeg (Srba V. I.) Daboga!”¹⁰⁾

Na reljefu Madarskog spomenika vuk — totemski bog — prati heroja na putu njegove slave i pobeđa. To je onaj trenutak kada heroj još nije postao kralj s božanskim odličjem. Ali taj div junak tada stoji između boga Vuka i roda (zajednice). Madarski konjanik pokazuje trenutak kada još nije

⁸⁾ U zborniku *Madarski konnik*, (S. 1956) u prilogu T. Gerasimova nalazimo rečenice u kojima se postavlja pitanje o kraćoj, „amputiranoj” nozi na figuri psa. „Noga prvobitno nije bila cela i potom otrgnuta, kao što je slučaj sa kopitom zadnje leve noge konja, što pokazuje žleb, kao što se pokazuje profil noge psa odrezane do buta. Ta nepoznata osobenost ostaje zadasa zagonetka za koju danas ne može da se nađe jedan istiniti odgovor.” Navodi prema: V. Velkov, G. Mihailov, V. Beševliev, T. Gerasimov, I. Benediktov i S. Stančev, *Madarski konnik*, Bugarska akademija na naukite, Sofija, 1956, str. 130.

⁹⁾ V. Čajkanović, Hromi vuk u čas.: *Gradina*, NIŠ 1973, br. 2/3, str. 193.

¹⁰⁾ *Ibidem*.

bila ostvarena sinteza između boga i heroja; ona će biti postignuta nastankom države i uspostavljanjem *kulta kralja sveca*. Između ta dva vremena — mitskoga i istorijskoga, *nahodi se i onaj vremenski prostor u kojem su uspostavljene osnove kultura slovenskih naroda na balkanskom tlu*. Madarski konjanik svedoči o samom činu naseljavanja Slovena na Balkan. To je period koji počinje za stare Slovene na isteku mitskoga vremena. Sloveni tada nisu još imali oformljenu državu. Stari Sloveni u tom protoistorijskom vremenu nisu bili ujedinjeni ni politički, ni ekonomski, ali su imali *jedinstveno kultno tlo kultura*. Ujedinjavala ih je samo nužnost ratova i tragajnja za boljim prostorima i uslovima života.

Etnološka nauka kod većine slovenskih naroda je najpre (XVIII i XIX v.) nastojala da iz fragmenata narodnih običaja i verovanja, u skladu sa rano romantičnim shvatanjima, uspostavi celovitu sliku prvobitne mitologije i religije, da bi potom (XX v.) ispoljila potpunu skepsu u pogledu takve mogućnosti. Ali iz bogate etnološke građe proishodi i izvesno je da je svaka rodovska zajednica starih Slovena imala svoje predmete obožavanja i brojne kultove. Kultu Vuka-boga pripadalo je jedno od najistaknutijih mesta. O razvijenoj kulturnoj tradiciji može se suditi i na osnovu postojanja porodično-rodovskih kultova u kojima se iskazivalo poštovanje predaka (pogrebni kult), kao i na osnovu toga što je svaki konkretni čovek imao svog ličnog boga.¹¹⁾ Otuda mitologija kao govor „detinjstva čovečanstva” i kod Srba kao i kod Grka jeste ono tlo iz kojeg je nastala kultura. Mogu se stoga razumeti i teorijska određenja kulture kao skupa kultova.¹²⁾

Najnovija istraživanja, posebno zanimljivi radovi o tradicijskoj kulturi predstavnika Tartuske tipološke škole, kao i radovi savremenih kulturologa i sociologa, pokazuju u kolikoj je meri mitologija starih Slovena i južnoslovenskih naroda ostavila trajnoga traga na osobenosti njihovih savremenih kultura. To potvrđuje i već iskazana pretpostavka o kulturnom (mitološkom) tlu slovenskih kultura. Kult se u prvobitnim oblicima (kultura lova, zemljoradnje i ratnih veština) tih kultura javlja kao njihova predistorijska osnova.

¹¹⁾ U srpskohrvatskom jeziku postoji rečenica čiji se prvobitni smisao izgubio: „Videćeš ti tvoga boga”, a koji je izvesno ostatak predhrišćanskih verovanja kod Srba.

¹²⁾ „Uzev etimološki kultura je sastavljena od niza kultova, a svaki kult je na neki način model ponašanja, koji se preporučuje kao najbolji, kao najoptimalniji u određenoj kulturnoj situaciji.” — dr M. Ilić, Svetski kulturni tokovi i uslovi razvoja kulture u Jugoslaviji, u: *Kulturna politika samoupravnog društva SKJ*, Ekonomska politika — Komunist, Beograd, 1968. str. 177.